

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Підручник

Частина 1. Загальна

3-є видання, перероблене і доповнене

За редакцією проф. Р.Б. Шишки

Київ
2022

*Рекомендовано Вченою радою Інституту інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол №4 від 29 січня 2021 р.)*

Рецензенти:

Дуць Володимир Васильович – професор, доктор юридичних наук, головний науковий співробітник НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, академік Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України;

Майданик Роман Андрійович – професор, доктор юридичних наук, завідувач кафедри цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка академік Національної академії правових наук України;

Харитонов Євген Олегович – професор, доктор юридичних наук, завідувач кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», член-кореспондент Національної академії правових наук України, Заслужений діяч науки і техніки України.

Ц57

Цивільне право України: підручник. 3-є вид., перероб. і доп.
У 2 частинах. / За ред. проф. Р.Б. Шишка (кер. авт. кол.), Ч. 1. Загальна. Київ :
Видавництво Ліра-К, 2022. 796с.
ISBN 978-617-520-191-6

Підручник уточнено відповідно до оновленої програми Цивільне право України на основі концепту верховенства права і положень актів чинного цивільного законодавства, концептуального бачення рекодифікації, майбуття окремих його інститутів, з урахуванням вимог щодо знань, вмінь та компетенції фахівців за спеціалізацією «Право», оціночних елементів Болонської системи, досвіду регулювання цих відносин в інших країнах, сучасних теоретичних конструкцій окремих інститутів цивільного права, напрямів судової практики, накопиченого авторами досвіду викладання цієї навчальної дисципліни для різних спеціалізацій, передусім цивільної та господарської юстиції, суд, адвокатура.

В ньому поміщені огляди відомих теоретичних конструкцій інститутів і субінститутів цивільного права, у тому числі авторські, бачення розв'язання вузьких місць правотворення та правозастосування, зокрема судова практика. Він може бути використаний при проведенні наукових досліджень. В ньому є відмінності у його структурі від інших подібних видань та викладення матеріалу де: вказується план, основні акти цивільного законодавства з їх поділом на міжнародні та національні, додаткова класична та сучасна література, розкриті питання плану, а у кінці надані запитання для самоконтролю з врахуванням типових завдань для підсумкового тестового контролю. На нього орієнтовано посібники Тести з курсу: розробники Р.Б. Шишка, Г.В. Гоголіна. К.2020 та Цивільне право України: тести К. 2019. 154 с.

Цей підручник розрахований на студентів за програмами магістерської підготовки за напрямками приватного права, викладачів, аспірантів, вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації. Також він корисний студентам, що проходять підготовку за магістерськими програмами, практикам та іншим особам, які цікавляться проблемами та новинками цивільного права, особливо молодим викладачам, здобувачам.

УДК 67.9(4Укр)304я73

ЗМІСТ

Вступ	3
В тексті підручника використані такі скорочення	7
Колектив авторів.....	9
Глава 1. Поняття цивільного права.....	11
1. Цивільне право та його місце в системі права України	12
2. Функції цивільного права	15
3. Предмет цивільного права	18
4. Метод цивільного права.....	23
5. Принципи цивільного права	26
6. Засади цивільного законодавства.....	30
7. Система цивільного права	31
8. Співвідношення цивільного права з іншими галузями права	34
Глава 2. Джерела цивільного права.....	38
1. Механізм правового регулювання цивільних правовідносин	39
2. Поняття та загальна характеристика джерел цивільного права....	48
3. Цивільне законодавство	54
3.1. Конституція України як джерело цивільного права	56
3.2. Цивільний кодекс як основний акт цивільного законодавства	57
3.3. Поточне законодавство та підзаконні нормативні акти як джерело цивільного права	62
3.4. Застосування цивільного законодавства.....	63
3.5. Аналогія закону и аналогія права	64
3.6. Договори як джерело цивільного права.....	65
4. Звичай як джерело цивільного права.....	67
5. Судова практика	69
6. Дія норм цивільного законодавства.....	70

Глава 3. Загальна характеристика цивільного права зарубіжних країн	74
1. Загальні положення про цивільне право у зарубіжних країнах	75
2. Класифікація правових систем приватного права	78
3. Джерела цивільного права зарубіжних країн.....	80
4. Мусульманська цивільно-правова система	83
5. Основні інститути цивільного права зарубіжних країн	85
Глава 4. Загальні положення про цивільні правовідносини.....	88
1. Поняття цивільних правовідносин.....	88
2. Структура цивільних правовідносин	91
3. Види цивільних правовідносин	96
Глава 5. Підстави виникнення цивільних правовідносин	101
1. Поняття та особливості юридичних фактів як підстав виникнення цивільних прав	101
2. Види юридичних фактів.....	103
3. Підстави виникнення цивільних прав та обов'язків	106
Глава 6. Здійснення цивільних прав та виконання обов'язків і їх захист в разі порушення	110
1. Здійснення цивільних прав та виконання юридичних обов'язків	111
2. Зловживання суб'єктивним цивільним правом	115
3. Обмеження цивільних прав	117
4. Стимули у цивільному праві	121
5. Охорона та захист цивільних прав.....	123
6. Способи захисту цивільних прав	129
7. Порядок захисту цивільних прав	134
Глава 7. Учасники цивільних правовідносин.....	140
1. Учасники цивільних правовідносин	141
2. Цивільна правоздатність фізичної особи: поняття, зміст, особливість	149
3. Види правоздатності фізичної особи	153

4. Цивільна дієздатність фізичної особи	157
5. Види дієздатності фізичної особи та їх зміст.....	159

Глава 8. Індивідуалізація фізичної особи як учасника цивільних..... 171

1. Поняття та правове значення індивідуалізації фізичної особи.....	172
2. Ім'я фізичної особи та її значення	183
3. Місце проживання фізичної особи.....	188
4. Інші ознаки індивідуалізації фізичної особи	192
5. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою.....	196
6. Оголошення фізичної особи померлою.....	199
7. Фізична особа-підприємець	203
8. Оголошення фізичної особи банкрутом.....	205
9. Акти цивільного стану	207

Глава 9. Опіка і піклування211

1. Завдання опіки та піклування.....	212
2. Поняття опіки і піклування та їх види.....	214
3. Зміст опіки та піклування	216
4. Особи над якими встановлюється опіка та піклування судом та органом опіки і піклування. Органи опіки та піклування	217
5. Учасники опіки та піклування. Правове становище опікуна та піклувальника	219
6. Звільнення опікуна та піклувальника	221
7. Практика ЄСПЛ з розгляду справ про опіку та піклування	222

Глава 10. Загальні положення про юридичні особи.....224

1. Поняття юридичної особи.....	226
2. Теорії юридичної особи	232
3. Правоздатність і дієздатність юридичної особи.....	238
4. Види юридичних осіб.....	242
5. Організаційно-правові форми юридичних осіб.....	250
6. Об'єднання юридичних осіб.....	257
7. Філії та представництва юридичної особи.....	261

Глава 11. Індивідуалізація юридичних осіб	264
1. Індивідуалізація юридичних осіб та її правове значення	265
2. Найменування юридичної особи	267
3. Місцезнаходження юридичної особи	271
4. Рахунки юридичної особи	274
5. Печатка юридичної особи	277
6. Індивідуалізація комерційних юридичних осіб	279
Глава 12. Створення юридичних осіб.....	282
1. Стадії створення юридичних осіб	283
2. Порядок створення юридичних осіб	285
3. Розробка та прийняття засновницьких документів	286
4. Права та обов'язки юридичних осіб приватного права	290
Глава 13. Припинення юридичних осіб.....	292
1. Загальні положення про припинення юридичних осіб	293
2. Припинення юридичної особи	295
3. Злиття, приєднання та поділ юридичної особи	299
4. Перетворення та виділ юридичної особи	301
5. Банкрутство юридичних осіб	302
6. Задоволення вимог кредиторів при ліквідації юридичних осіб	306
7. Призупинення діяльності юридичних осіб	306
Глава 14. Юридичні особи публічного права.....	310
1. Поняття юридичної особи публічного права	311
2. Організаційно-правові форми юридичних осіб публічного права.....	315
3. Правоздатність і дієздатність юридичних осіб публічного права.....	317
4. Правоздатність і дієздатність юридичних осіб публічного права.....	319
5. Особливості участі юридичних осіб публічного права у цивільних правовідносинах	320
6. Права суб'єктів публічного права.....	324

Глава 15. Об'єкти цивільного права.....	327
1. Загальні положення про об'єкти цивільних прав	328
2. Види об'єктів цивільних прав	330
3. Особисті немайнові блага як об'єкти цивільного права	336
4. Речі як об'єкти цивільних прав	337
5. Класифікація речей.....	339
6. Інші об'єкти цивільних прав.....	355
7. Цінні папери як об'єкти цивільних прав	362
8. Характеристика окремих видів цінних паперів	366
Глава 16. Загальні положення про правочини	370
1. Поняття правочинів	371
2. Класифікація (види) правочинів	373
3. Способи волевиявлення в правочинах.....	381
4. Форма правочинів.....	382
5. Електронна форма правочину	386
6. Умови дійсності правочинів	393
7. Тлумачення змісту правочину.....	395
Глава 17. Недійсні правочини	397
1. Поняття недійсних правочинів.....	398
2. Види недійсних правочинів.....	401
3. Порядок і наслідки визнання правочину недійсними	408
Глава 18. Представництво у цивільному праві	411
1. Поняття та значення представництва	412
2. Структура відносин при представництві.....	413
3. Підстави виникнення та види представництва	416
4. Повноваження представника	421
Глава 19. Довіреність у цивільному	424
1. Довіреність: поняття, значення та реквізити	424
2. Види довіреностей.....	427

3. Види довіреності.....	429
4. Порядок посвідчення довіреностей	431
5. Припинення довіреності	437

Глава 20. Загальні положення про строки у цивільному праві 440

1. Поняття строків і термінів та їх правове значення.....	440
2. Види строків у цивільному праві та їх характеристика	443
3. Обчислення строків.....	448

Глава 21. Позовна давність у цивільному праві України 451

1. Поняття та правове значення позовної давності	452
2. Види строків позовної давності	454
3. Визначення початку перебігу строку позовної давності	456
4. Зупинення, перерив та поновлення строків позовної давності ...	460
5. Вимоги, на які позовна давність не поширюється	464
6. Наслідки спливу строків позовної давності.....	467

Глава 22 Особисті немайнові права фізичної особи 471

1. Сутність особистих немайнових прав	472
2. Поняття особистих немайнових прав	473
3. Зміст та здійснення особистих немайнових прав	476
4. Захист особистих немайнових прав.....	478

Глава 23. Види особистих немайнових прав 484

1. Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи.....	485
2. Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи.....	496

Глава 24. Загальні положення про речове право 510

1. Поняття речового права	511
2. Поняття й види речових прав у зарубіжних цивільно-правових системах	513
3. Види речових прав.....	517

4. Реєстрація речових прав	519
5. Захист речових прав	522

Глава 25. Поняття власності та права власності 524

1. Поняття власності та її значення.....	525
2. Теоретичні конструкції власності і права власності	529
3. Поняття права власності і його особливості	532
4. Розвиток права власності.....	535
5. Зміст права власності	537
6. Типи, форми та види власності	542
7. Право приватної власності	550

Глава 26. Підстави та порядок набуття і припинення права власності 554

1. Набуття та припинення права власності	555
2. Момент виникнення права власності.....	559
3. Припинення права власності	561
4. Примусове припинення права власності.....	563

Глава 27. Право спільної власності..... 568

1. Загальні положення про спільну власність	568
2. Право спільної часткової власності	570
3. Право спільної сумісної власності	574

Глава 28. Право власності на землю (земельну ділянку) та на житло 578

1. Об'єкт права власності на земельну ділянку	579
2. Суб'єкти права власності на земельну ділянку	582
3. Зміст права власності на земельну ділянку.....	585
4. Припинення права власності на земельну ділянку.....	589
5. Поняття житла та його види	590
6. Підстави виникнення та припинення права власності на житло.....	597
7. Зміст права власності на житло.....	602
8. Право власності на допоміжні приміщення та складові домоволодіння	605

Глава 29. Захист права власності	609
1. Поняття захисту права власності	610
2. Система цивільно-правових способів захисту права власності	613
3. Віндикаційний позов	614
4. Негаторний позов	617
5. Позов про виключення майна з опису та зняття арешту	619
6. Позов про поділ та виділ майна	620
7. Позов про визнання права власності	623
8. Позов про набуття права власності за набувальною давністю ...	624
9. Інші речові способи захисту права власності	626
Глава 30. Речові права на чуже майно	628
1. Загальна характеристика речових прав на чуже майно	628
2. Право володіння чужим майном	631
3. Право обмеженого користування чужим майном (сервітут).....	633
4. Право користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис)	636
5. Право користування чужою земельною ділянкою для забудови (суперфіцій)	638
Глава 31. Загальні положення про право інтелектуальної	641
1. Теорії права інтелектуальної власності	642
2. Поняття права інтелектуальної власності	645
3. Система виключних прав на нематеріальні об'єкти	650
4. Акти цивільного законодавства та інші нормативні акти у сфері інтелектуальної власності	652
5. Об'єкти права інтелектуальної власності	654
6. Суб'єкти права інтелектуальної власності	655
7. Зміст права інтелектуальної власності	657
8. Захист права інтелектуальної власності	660
Глава 32. Авторське право та суміжні права	663
1. Поняття авторського права	664
2. Об'єкти авторського права	666
3. Виникнення і здійснення авторського права	669

4. Суб'єкти авторського права.....	673
5. Особисті немайнові та майнові права автора.....	676
6. Вільне використання твору без згоди автора.....	677
7. Право автора на плату за використання його твору.....	680
8. Строк чинності майнових прав інтелектуальної власності на твір.....	682
9. Поняття суміжних прав та їх особливості.....	684
10. Охорона та захист авторських та суміжних прав	688

**Глава 33. Розпорядження авторськими правами в мережі
Інтернет та особливості їх захисту 694**

1. Підходи до захисту авторських прав в мережі Інтернет.....	695
2. Особливості розпорядження авторськими правами в мережі Інтернет.....	702
3. Інтернет-сайт як особливий об'єкт авторсько-правової охорони.....	705
4. Поняття та місце технічних засобів захисту авторських прав	708
5. Протидія обходу технічних засобів захисту авторських прав в мережі Інтернет	710

Глава 34. Право промислової власності і патентне право..... 716

1. Поняття права промислової власності.....	717
2. Об'єкти патентного права	719
3. Патентування об'єктів патентного права	722
4. Суб'єкти права промислової власності	725
5. Використання прав на об'єкти права промислової власності	727
6. Захист прав промислової власності	728

**Глава 35. Засоби індивідуалізації як об'єкти права
інтелектуальної власності 730**

1. Загальна характеристика засобів індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг.....	731
2. Право промислової власності на комерційне (фірмове) найменування.....	736
3. Право промислової власності на торговельну марку (знак для товарів і послуг)	739

- 4. Право промислової власності на бренд 752
- 5. Право промислової власності на географічні зазначення 754

Глава 36. Нетрадиційні об’єкти промислової власності 774

- 1. Загальна характеристика нетрадиційних об’єктів промислової власності 775
- 2. Право промислової власності на сорти рослин та породи тварин 776
- 3. Право промислової власності на компоновку інтегральних мікросхем (КІМС)..... 778
- 4. Право промислової власності на раціоналізаторську пропозицію 779
- 5. Право на комерційну таємницю 781
- 6. Захист від недобросовісної конкуренції..... 784

ВСТУП

Цивільне право посідає провідне місце в системі забезпечення дії верховенства права та природних прав, передусім, врегулювання суспільних відносин, з огляду не тільки на їх життєву обумовленість, предмет і метод, а й свободу вступу у них та вибору поведінки їх учасників, можливість їх спростувати чи ускладнювати, врахувати спеціальне їх правове становище. Наразі воно відчуває на собі вплив появи нових товарів та технологій і їх просування на ринках. Внаслідок того воно поступово універсалізується під впливом економічних закономірностей, економічного глобалізму, стандартів прав людини та їх запозичення в національні законодавства. Власне це стало однією з причин рекодифікації цивільного законодавства та комплексного аналізу чинного цивільного законодавства України та визначення сфер приватноправових відносин, які потребують приведення у відповідність із світовими тенденціями розвитку приватного права

Подальший розвиток України неможливий без виваженого і адекватного світовим тенденціям в економічній та гуманітарній сферах правового регулювання, вишколу правників, які досконало знають чинне законодавство та чинники його формування, здані його застосувати на практиці та виявити

вузькі місця, сформувати належним чином пропозиції з їх подолання. Провідне місце в цьому належить цивільному праву як фундаментальній навчальній дисципліні у ВНЗ, що готують юристів. Воно є основою для інших навчальних дисциплін приватно правового спрямування і засноване на цінності людини у сучасному світі, забезпеченні її особистих немайнових та майнових прав та потреб ринкової економіки.

В Україні є підручники з цивільного права України, що свідчить про самодостатні колективи їх авторів, подальше становлення цивілістики та її шкіл, співпрацю між ними, турботу про якість вишколу правознавців, намагання подолати спрощений підхід до викладання інститутів приватного права, довести його конструкції до уваги студента, показати їх застосування на практиці, в тому числі судовій, запровадити новітні освітянські технології. На протигагу спрощеному описовому викладенню навчального матеріалу приходять змістовні розробки, які поєднують популяризацію законодавства, аналіз європейських тенденцій, новітніх досягнень науки, судової практики.

Наступництво цивілістичної культури, підтримка сталих категорій цивільного права, скрупульозне відтворення положень актів цивільного законодавства (повага до національного законодавства), вихід на положення європейського цивільного права (компаративістичний аспект), показ практики його застосування (утилітарний аспект) та становлення підходів до регулювання цих відносин (доктринальний аспект) формують нове освітянське середовище, яке відходить від запозичень та популяризації у спрощеному виді надбань провідних цивілістів.

У підручнику проведена ідея про те, що цивільне право універсалізується і має відповідати зручності його застосування та правосприйняття на глобалізованому економічному просторі. З огляду на це вказується про врегулювання цивільних правовідносин в інших країнах. Сучасний вектор його розвитку започатковано на ідеї його гармонізації та універсалізації. Це адаптаційний вектор розвитку сучасного цивільного права в його європейській версії рекодифікації. Значна частина викладеного матеріалу орієнтована на компаративістичний аспект і положеннях міжнародних актів та актів ЄС у сфері цивільного права згідно вимог Закону України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу».

Його основу складає ідея про визначальну цінність природного права людини, його верховенство над законом, слугування правам людини, поділ права на приватне та публічне, системність цивільно-правових інститутів, можливість застосування прецеденту та договору для врегулювання відносин між автономними суб'єктами права.

На національному рівні можуть бути певні особливості, але не настільки суттєві щоб мова йшла про особливе цивільне право України. Скоріше, йдеться про його прояви в формальному (позитивному) праві та доктрині в Україні. Відтак і цивільне право може йменуватися «Цивільне право в Україні».

Його оптимізовано із врахуванням бюджету часу на вивчення навчальних дисциплін бакалаврами, а більше спеціалістами та магістрами і вимог щодо підготовки підручників у вищій школі та викладання навчальних дисциплін.

В ньому висвітлені основні теоретичні підходи до моделювання інститутів цивільного права та його базових правових категорій. В такому аспекті він може бути розгорнутий у мультимедійне видання. Відповідно його структура нагадує звичну для студентів структуру лекцій де вказуються розкриті питання, основні нормативні акти та література. По ходу вказуються теоретичні конструкції та рішення судів за категоріями справ.

Його матеріал розбито на модулі в рамках яких, відповідно до змісту тематичних планів, можлива подальша деталізація по кредитах. При тому механічного підходу не відбулося, а обсяг та насичення модулів здійснюється по мірі заглиблення у правову матерію та спеціалізації майбутніх правознавців. Так перший модуль за обсягом досить незначний, але він дозволяє встановити як студент опанував визначальні підходи до вивчення цивільного права і чи зможе він їх у подальшому застосувати до наступних тем.

ЦК України може не проявляє його головної ідеї, як своєрідної конституції громадянського суспільства, але як основний акт приватного права, досить вдало врегульовує відносини приватного характеру, які визначально в нього вкладні розробниками. Не всі його положення є безспірними як і сприйнятий формалізований дуалізм приватного права, але головне те, що є закон у якому на основі майже три тисячолітнього регулювання майнових відносин товарного характеру сконцентровано передові досягнення цивілістичної науки. З часом вони просунулись настільки вперед, що проявилась потреба перегляду ЦК України на основі концепції його рекодифікації.

Із прийняттям ЦК виникла потреба в популяризації його положень, критичному аналізу допущених помилок, обґрунтування необхідності їх виправлення, а саме головне підготовки правознавців на його основі. Це спричинено тим, що ряд новел появилось буквально в останній момент. Вони не досить апробовані на практиці тому практики потребують вишколу. Відповідно з цією метою підручник побудовано відповідно до структури ЦК України.

В ньому значна увага приділена теоретичним конструкціям окремих інститутів та субінститутів цивільного права, компаративістичних проявів окремих інститутів, деталізації положень, які не розкриті в інших подібних виданнях.

У загальній частині основна увага звертається на опанування студентами основних понять та інститутів цивільного права, вироблення навиків їх вирішення у конструкціях спеціальних його інститутів, вироблення на механічному рівні підходів до застосування актів цивільного законодавства прояви гнучкості при тлумаченні його норм та вироблені позицій.

З врахуванням динаміки цивільного законодавства, при опануванні матеріалу слід користуватися ЦК України та його коментарями, а також постановами вищих судових інстанцій та рішеннями з конкретних справ. Водночас автори звертають увагу та постійні зміни та доповнення актів цивільного законодавства. Тому перед тим як читати коментовану статтю, її частину, абзац чи пункт слід пересвідчитися у змінах та доповненнях до чинного законодавства на сайті Верховної Ради України. Кожен коментар,

який би він не був досконалим з часом не відповідає змінам до чинного законодавства та може упускати положення спеціальних нормативних актів, що прийняті після його видання.

Автори не претендують на те, щоб це видання стало єдиним джерелом пізнання цивільного права, а рекомендують звернути увагу і на інші видання такого характеру, насамперед останніх років видання та за участі провідних цивілістів України. Зокрема, досить цікавою є робота Майданик Р.А. Цивільне право: Загальна частина. /Т.1. Вступ у цивільне право Р.А. Майданик. – К.: Алерта, 2012.472 с. Ознайомлення з ними лише розширить їх поінформованість та компетентність. Водночас, слід застерегти від спрощеного вивчення цієї дисципліни, як дороговказу для інших приватноправових дисциплін.

Серед коментарів кодифікованих актів звертаємо увагу на Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. 6-те вид., перероб. і допов. /за заг. ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2019. – Т.І. 752 с. і Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: У 2 т. 6-те вид., перероб. і допов. /за заг. ред. О.В. Дзери (кер. авт. кол.), Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. К.: Юрінком Інтер, 2019. Т.ІІ. 1148 с.¹.

Автори щиро вдячні рецензентам покійному д.ю.н., професору, академіку Національної академії правових наук України, Заслуженому діячу науки і техніки України В.В. Луцю, головному науковому співробітнику Науково-дослідного інституту приватного права та підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, академіку Національної академії правових наук України, Заслуженому діячу науки і техніки України; д.ю.н., професору Майданику Р. А. – завідувачу кафедрою цивільного права Київського національного університету імені Тараса Шевченка та д.ю.н., професору, член-кореспонденту НАПрН України Харитонову Є.О. – завідувачу кафедрою цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», Заслуженому діячу науки і техніки України за ознайомлення із запропонованими текстами та скрупульозне їх вивчення, надані слушні зауваження та поради.

З повагою до читачів доктор юридичних наук, професор, професор кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Київського інституту інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Національного університету «Одеська юридична академія» Р.Б. Шишка

¹Цей коментар є найбільш динамічним і постійно оновлюється його авторами відповідно до змін, які вносяться в чинне законодавство та практику його застосування.

В тексті підручника використані такі скорочення

АРК – Автономна Республіка Крим;
АТ – акціонерне товариство;
ВАС України – Вищий арбітражний суд України;
ВР України – Верховна Рада України;
ВВР України – Відомості Верховної Ради України;
ВГС України – Вищий господарський суд України;
ВОІВ – Всесвітня організація інтелектуальної власності;
ВНЗ – вищий навчальний заклад;
ВС України – Верховний Суд України;
ГК – Господарський кодекс України;
ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України;
ЖК – Житловий кодекс України;
ЗАЦС – запис актів цивільного стану;
ЗК – Земельний кодекс України
ЗМІ – засоби масової інформації;
ЗУ – Закон України;
ЕККА – Електронні контрольно-касові апарати;
ЄС – Європейський Союз;
ВООЗ – Всесвітня організація охорони здоров'я;
ЗУ – закон України;
ЗК України – Земельний кодекс України;
ЄС – Європейський союз;
ЄДРПОУ – Єдиний державний реєстр підприємств і організацій України;
ЄДР – Єдиний державний реєстр;
ЄСПЛ – Європейський суд по правам людини;
КК – Кримінальний кодекс України;
КМ України – Кабінет Міністрів України;
КС України – Конституційний Суд України;
КТМ України – Кодекс торговельного мореплавства України;
МВС України – Міністерство внутрішніх справ України;
НБУ – Національний банк України;
НОІВ – Національний офіс інтелектуальної власності;
ПВС України – Пленум Верховного Суду України;
ПК – Податковий кодекс України
СК – Сімейний кодекс України;
ФДМ України – Фонд державного майна України;
ЦК – Цивільний кодекс України;

ЦК УРСР – Цивільний кодекс Української РСР 1963р.;
ЦК РФ – Цивільний кодекс Російської Федерації;
ЦПК України – Цивільно-процесуальний кодекс України;

Технічні скорочення:

р. – рік, року, році;

рр. – роки, роками, років;

стст. – статтями, статей, статтях, статті;

ч. – частина, частини, частині, частиною, частину;

чч. – частинами, частинах;

Глава 1.

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

1. Цивільне право та його місце в системі права України
2. Функції цивільного права
3. Предмет цивільного права
4. Метод цивільного права
5. Принципи цивільного права
6. Засади цивільного законодавства
7. Система цивільного права
8. Співвідношення цивільного права з іншими галузями права

Нормативні акти: Загальна декларація прав людини, Декларація прав людини і громадянина, Декларація прав дитини (резолюція №1386 Генеральної асамблеї ООН від 20 листопада 1959 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права., Німецьке цивільне уложення, Цивільний кодекс Франції, Цивільний кодекс Нідерландів,

Конституція України, глави 1-2 ЦК УРСР, глави 1-2 ЦК України, глава 1 СК України, глава 1 ГК України, закони України: Про економічну самостійність, Про міжнародне приватне право, Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу.

Додаткова література:

Азімов Ч. Поняття і зміст приватного права //Вісник Академії правових наук. №14. С. 50 – 58.

Аномалії в цивільному праві України: Навч.-практ. посібник // відп. ред. Р.А. Майданик. К.: Юстиніан, 2007. 912 с.

Басай О.В. Принципи цивільного права України: теорія і практика: монографія. Івано-Франківськ: Сімик. 426 с.

Кодифікація приватного (цивільного права) України. /За ред. проф. А. Довгерта. К.: Юрінком Інтер. 2000. 292 с.

Кузнєцова Н.С. До питання про організацію та методичне забезпечення навчального процесу в юридичних ВНЗ // Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / За ред. проф. І. Безклубого. К.; Грамота, 2009. С. 29 – 33.

Майданик Р. А. Цивільне право: Загальна частина. /Т. І. Вступ у цивільне право. К.: Алерта, 2012. 472 с.

Спасибо-Фатєєва І.В. Цивілістика: на шляху формування доктрини: вибр. наук. пр. Х.: Золоті сторінки, 2012. 636 с.

Харитонов Є.О. Нариси теорії цивілістики (поняття та концепти): Монографія. О.: Фенікс, 2008. 464 с.

Харитонов Є.О. Цивільні правовідносини: моногр. / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova. 2-ге вид., перероб. і доп. О.: Фенікс, 2011. 456 с.

Цивільне право України: підручник. За ред. проф. Р.Б. Шишки (кер. авт. кол.), Загальна частина. К. Видавництво Ліра-К, 2018, 776 с.

Шишка Р.Б. Предмет цивільного права /Р.Б. Шишка //Вісник університету внутрішніх справ. 6'1999, С. 22 – 27.

Ключові слова: цивільне законодавство, засади, цивільне право, метод, предмет, принципи, функція, система.

1. Цивільне право та його місце в системі права України

Цивільне право посідає провідне місце в системі права України оскільки регулює ті суспільні відносини, які складаються при здійсненні основних прав та свобод людини у особистій та економічній сферах. Воно регулює нормальні людські й економічні відносини, адекватно відтворює їх стан і надає їм правову форму, забезпечує охорону суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів, а у разі їх порушення – захист. Тут йдеться про природне право, верховенство права над законом, особистий закон особи і відсутність імперативних приписів щодо останнього.

Цивільне право справедливо є базовим в суспільстві та провідним в системі права. Воно започатковане на: 1) теорії інтересу, де право поділене на дві супергалузі (публічне право, що стосується інтересів держави та приватне, що стосується користі окремих осіб; 2) теорії методу правового регулювання (німецький юрист Тон), за якою публічне право – сфера влади і підпорядкування, а приватне – свободи й приватної ініціативи; 3) теорії предмета правового регулювання (проф. Д.В. Кавелін), за якою предметом приватного права є виключно майнові відносини, а предметом публічного – інші; 4) теорії суб'єкта (П.Вуарон), за якою публічне право регулює відносини особи з державою, а приватне визначає відносини осіб між собою.

Хоча приватне та публічне право є різними за спрямуванням їх правового впливу та регулювання відносин, але вони взаємопов'язані і не здатні самостійно ідеально врегулювати суспільні відносини. Тому у єдності вони утворюють цілісний правовий порядок у якому досягається мета правового регулювання – злагода у суспільстві та збалансування загальних інтересів і охоронюваних законом інтересів окремої особи. Для визначення змісту цивільних правовідносин інколи субсидіарно застосовується норми публічного права.

Цивільне право регулює особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), що засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників (ст.1 ЦК України). Ці відносини вироблені та відточені тисячолітньою практикою, є найбільш поширеними, навіть звичаєвими, започатковані на взаємоповазі та юридичній рівновазі їх учасників, що відображені в конструкції закону. Вони розвиваються на основі ідеї адаптації їх до права ЄС.

Специфіка цивільного права полягає у його природній зумовленості та невідворотності: з моменту свого народження і до смерті людина має потреби здійснення належних їй прав у приватній сфері знаходиться під впливом норм цивільного права. У ці правовідносини їх учасники вступають здебільшого самостійно задля задоволення своїх потреб та охоронюваних законом інтересів. Це зумовлено об'єктивними економічними, соціальними потребами і може коригуватися суб'єктивними (особливості психомоторної діяльності) чинниками.

Охоронювані законом інтереси задовольняються людиною виходячи із її внутрішнього права, внутрішньої культури, виховання. Ці інтереси можуть бути далекоглядними (стратегічними) і найближчими (тактичними). Тактичні інтереси можуть змінюватися на історичних, особливо переломних етапах розвитку суспільства, що проявляється в праві та висхідних ідеях правового регулювання (на користь суспільства, на користь бізнесу, на користь еліти, на користь ідеї, на користь людини, зокрема пересічної). Проте вони є стабільними, що слугує і стабільності законодавства. Якщо потрібні самодостатність учасників правовідносин, розкриття потенціалу людини, її розкряпачити, надати можливість проявити себе та свої інтелектуальні здібності, надати можливості для самореалізації майнової самодостатності, то пріоритети регулювання змінені на користь немайнових прав.

Цивільне право складається переважно з диспозитивних норм як моделі бажаної, зрозумілої та безконфліктної поведінки. Учасникам цивільних правовідносин визначально надані широкі можливості для реалізації права (здатність мати права) відповідно до їх власного інтересу, можливостей та побутової чи кваліфікованої усвідомленості (обізнаності) самостійно моделювати свої юридично значимі дії. Водночас для регулювання відносин із відшкодування збитків та шкоди застосовано імператив: той, хто їх завдав (деліквент), повинен відшкодувати їх у повному обсязі, якщо не доведе, що шкода завдана не з його вини.

Поняття цивільного права тлумачиться (розглядається) як:

1. *базова галузь права*, яка регулює майнові і особисті немайнові відносини між не підпорядкованими, юридично самостійними і

автономними суб'єктами права. Воно є основою для врегулювання на тих же засадах інших відносин приватного характеру: сімейних, земельних, трудових, господарських та інших;

2. *галузь законодавства* – система закріплених актами законодавства норм права, які регулюють цивільно-правові відносини (особисті немайнові, майнові та інші). Так його прийнято називати позитивним правом;

3. *наука* – вчення, теорії, наукові концепції про врегульовані цивільним правом правовідносини та їх елементи, систематику, взаємодію з іншими галузями права тощо;

4. *навчальна дисципліна* – встановлені кваліфікаційними вимогами до спеціаліста та програмою курсу «Цивільне право України» основні знання, вміння, та компетенції, яких мають опанувати особи, що навчаються, а також методи їх викладання.

Цивільне право є соціальною цінністю і відображає об'єктивні відносини, що складуються при задоволенні життєво-важливих потреб людини, охоронюваних законом інтересів, обслуговуванні економічного обігу. Воно має глибокі гносеологічні корені і традиції на яких вироблені сталі підходи, конструкції. За своєю ідеологією сучасне цивільне право і цивільно-правова культура запозичена в римлян та удосконаленого (рафінованого) німецького цивільного права. Проте, на відміну від його стислих формулювань відповідно до слов'янської традиції, воно містить розгорнуті дефініції (поняття) та конкретизує їх у змістовній частині. У свій час В.А. Умов зауважив, що цивільне зокрема розглядається з трьох сторін: історичної, діючої чи догматичної та філософської¹.

Цивільне право характеризується тим, що воно:

сягає глибин людської цивілізації і рециповане більшістю країн світу з римського приватного права;

відноситься до фундаментальних галузей права, які регулюють найбільш значущі для соціального буття людини відносини;

атрибут соціальної, демократичної, правової держави з ринковою економікою і є формою існування відносин розвинутої правової системи;

пронизане гуманістичною ідеєю і призначене на компенсаторній основі охороняти життя, здоров'я, особисту недоторканність, суб'єктивні права й охоронювані законом інтереси людини;

виконує основне регулятивне навантаження нормальних, найбільш застосовуваних у суспільстві, та об'єктивно необхідних правовідносин²;

¹ Умов В.А. Понятие и методы исследования гражданского права // Московские университетские известия. 1872. № 4. С. 413.

² Принагідно зауважимо, що цивілісти внаслідок їх ерудиції займають чільні місця в державних органах: В.Л. Мусіяка та Р.О. Стефанчук – перші заступники Голови

розвивається на основі універсалізації під впливом соціальних стандартів та економічних закономірностей;

виходить із визнання товаром більшості об'єктів цивільних прав та регулювання товарообмінних ринкових відносин;

є диспозитивним для поведінки учасників правовідносин. Йдеться про еластичність норм цивільного права;

регулює особисті відносини між людьми на основі християнських цінностей та суспільної моралі – системі етичних норм, правил поведінки, що склалися у суспільстві на основі традиційних духовних і культурних цінностей, уявлень про добро, честь, гідність, громадський обов'язок, совість, справедливість (ст.1 ЗУ «Про захист суспільної моралі»).

Місце цивільного права в системі права України зумовлене його функціями та впливом на інші галузі права України. Воно забезпечує охорону основних цінностей: життя людини, її здоров'я честі та гідності, недоторканності і безпеки (ст. 3 Конституції України). Якщо засобами публічного права вони забезпечуються як елемент політики та правової охорони, то цивільне право надає особі можливість самій проявити турботу про себе, своє здоров'я, життя та здоров'я близьких, майно та майнові інтереси. За допомогою договору охорони можна убезпечити себе, своє здоров'я, майнові інтереси, договору страхування – отримати відшкодування збитків від страхових випадків.

З урахуванням наведеного цивільне право – система правових норм, які на засадах приватності та свободи дії у приватній сфері, регулюють цивільні правовідносини (майнові, особисті немайнові, організаційні та інші) між незалежними, майново виособленими учасниками властивими цивільному праву способами формування їх поведінки задля задоволення потреб і законних інтересів людини та створених людьми соціальних утворень.

2. Функції цивільного права

Значення права розкривається через його функції – службову роль у суспільстві, види, спосіб і обсяг врегульованих відносин, їх важливість в суспільстві, потреби забезпечення в ньому злагоди і порядку. Вони характеризують його місце у системі права взагалі, слугують критерієм встановлення його специфіки, є своєрідним камертоном узгодження норм цивільного права.

Верховної Ради України, І.В. Венедиктова – генеральний прокурор., О.О. Кармаза – член ЦВК. У теперішньому складі Верховної ради ряд вчених цивілістів (В.М. Ватрас, І.Р. Калаур, О.О. Мережко, Р.О. Стефанчук, М.О. Стефанчук),

Функції цивільного права поділяються на галузеві, підгалузеві і традиційні.

До галузевих відносяться такі функції:

– *регулятивна* – упорядковує особисті немайнові й майнові правовідносини, надає їм повторюваності, однорідності, зрозумілості. Ця функція є *домінуючою* і полягає в упорядкуванні нормальних людських стосунків та економічних відносин у суспільстві. У теорії права розрізняють *регулятивну статистичну і регулятивну динамічну функції* цивільного права. Перша забезпечується через встановлення правового режиму об'єктів цивільного права та правового становища учасників цивільних правовідносин. Друга визначається через встановлення підстав, порядку і форми трансформації відносин із статички в динаміку.

Загальний регулятивний підхід приватного права і, зокрема його основи – цивільного права, проявляється у формулі: «дозволене все те, що не заборонене законом». Навіть якщо воно не відповідає вимогам чинного законодавства, то через презумпцію правомірності, наприклад правочину (ст. 204 ЦК України) надається режим дозволів. Спеціальний рівень регулювання цих відносин може проявитися у певних передумовах до вступу у ці правовідносини, вимогах щодо їх учасників, умовах, порядку (державна реєстрація) легалізації, формі (письмова) тощо;

– *символьна*¹ – встановлює категоріальну систему узагальненої і усередненої поведінки учасників цивільних правовідносин, яка може сприйматися і оцінюватися іншими особами (правозастосовними й судовими органами). Тож в диспозиції норм цивільного права встановлюються певні стандарти чи алгоритми бажаної поведінки;

– *охоронна* – забезпечує непорушність прав і охоронюваних законом інтересів учасників цивільних правовідносин (їх охороняє), а в разі їх порушення забезпечує засобами, способами, формами захисту й тим стабілізує суспільні відносини, надає впевненості у їх існуванні. Основний напрям охорони – захист майнових інтересів учасників цивільного обігу через забезпечення стабільності майнового становища добросовісних учасників цивільних правовідносин;

– *компенсаційна* (компенсаторна) функція, яка тісно пов'язана з охоронною і полягає в основному спрямуванні відповідальності у цивільному праві – відновити майнове та особисте становище, яке існувало до порушення права, а при неможливості поновлення такого

¹ Символьність права взагалі і цивільного зокрема в нормотворенні набула загрозливого характеру внаслідок того, що інколи одні і ті ж поняття мають зовсім різний зміст. Це привносить в право більше шкоди чим користі.

становища – компенсувати втрати, що виникли внаслідок такого порушення.

До традиційних (функцій права взагалі) відносяться такі як:

– *превентивна* – попереджує порушення цивільних прав і обов'язків під страхом застосування санкцій до порушника. Через встановлення правового режиму обмежується вільний доступ до речей, які становлять потенційну загрозу (мисливська зброя, засоби самооборони), а через можливість застосування санкцій – попереджаються порушення прав та охоронюваних законом інтересів;

– *виховна* – формує у учасників цивільно-правових відносин цивілістичну культуру, повагу до прав та охоронюваних законом інтересів інших осіб, правову свідомість, впевненість у тому, що за умови дотримання встановленого порядку й форми вступу у ці відносини, їх права будуть гарантовані;

– *інформаційна* – надає змогу ознайомитися із можливостями, засобами цивільного права у задоволенні прав осіб, можливостями найкращим чином задовольнити свої потреби, гарантіях суб'єктивних прав, способах їх захисту, можливостях мінімізувати втрати. Це проявляється при веденні господарської, зокрема, підприємницької діяльності. Знання права допомагає отримати з меншими затратами більший прибуток, а незнання – втратити своє майно;

– *гарантійна* функція зумовлена відносною стабільністю цивільного законодавства та вживаних на протязі тривалого часу сталих правових конструкцій при урегулюванні правовідносин;

– *прогностична* – створює умови для формування нових, зумовлених реаліями людського буття і економіки відносин, зокрема, наразі щодо правового врегулювання відносин в інформаційній мережі Інтернет (електронна пошта, електронна комерція, електронна реклама, електронний банкінг, інформація).

Функції цивільного права характеризуються їх єдністю і диференціацією в нормах права по мірі переходу від його загальних норм до спеціальних або навіть окремих. Окремі підгалузі цивільного права (право власності, право інтелектуальної власності, зобов'язальне, договірне право, спадкове право) мають свої функції. У загальних рисах вони повторюють вище названі, проте, відповідно до важливості окремих підгалузей та інститутів цивільного права, вони можуть забезпечувати інші напрямки правового впливу.